

Теорія та історія держави і права

УДК 342.7

DOI 10.33244/2617-4154.2(15).2024.11-19

Д. Л. Вітюк,

*д-р юрид. наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії
держави і права*

e-mail: dashastarosta@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-3457-9984;

І. Л. Олійник,

*здобувачка вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: ira.oliynuk2003@gmail.com*

ORCID ID 0009-0000-2014-7649

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

У контексті сучасних викликів правової системи України питання кримінально-виконавчого права набуває особливої актуальності. Переосмислення досвіду та підходів до кримінально-виконавчого права є ключовим для забезпечення прав людини, ефективності виконання покарань та реінтеграції засуджених. Ретроспективний аналіз порівняльно-правових досліджень у цій сфері дасть змогу оцінити еволюцію правових норм і практик, виявити проблемні аспекти та сформулювати рекомендації для подальшого вдосконалення законодавства й правозастосування.

Здійснивши аналіз історичного розвитку кримінально-виконавчого права в Україні, констатовано, що зміни в цій сфері відбувалися під впливом політичних, соціальних та економічних факторів.

Порівняння розвитку кримінально-виконавчого права України з країнами Європейського Союзу (ЄС) дало можливість з'ясувати ключові відмінності та подальші перспективи розвитку в цій сфері. Зокрема зазначено, що країни ЄС активно застосовують ресоціалізаційні методи, забезпечуючи кращі умови утримання та знижуючи рівень рецидивів. У зв'язку з перспективами розвитку України необхідно продовжувати реформування пенітенціарної системи. Це охоплює поліпшення умов утримання, розширення доступу до освіти та працевлаштування для засуджених, а також використання альтернативних методів покарання.

Зроблено висновок, що кримінально-виконавча система України потребує серйозного перегляду та реформування на всіх рівнях, починаючи від управління та закінчуючи законодавством і контролем. Тільки комплексний підхід і системні зміни можуть забезпечити ефективне функціонування системи та досягнення високих стандартів правосуддя й гуманізму.

Кримінально-виконавче право України перебуває у стані трансформації, який обумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Перші охоплюють реформування судової системи, децентралізацію влади та гуманізацію кримінального законодавства. Другі – це євроінтеграційні прагнення країни та впровадження міжнародних стандартів у сфері поводження з засудженими.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, порівняльний аналіз, правова система України, реформа законодавства.

Мета дослідження. Здійснити аналіз порівняльно-правових досліджень у сфері кримінально-виконавчого права, що дасть змогу оцінити еволюцію правових норм і практик, виявити проблемні аспекти та сформулювати рекомендації для подальшого вдосконалення законодавства й правозастосування.

Постановка проблеми. Історія кримінально-виконавчого права в Україні має глибокі корені, що сягають часів Київської Русі. Найдавнішим збірником законів, що містив норми, які регламентують виконання покарань, була «Руська Правда». У цей період покарання поділялися на основні (смертна кара, каліцтво, тюремне ув'язнення) та додаткові (конфіскація майна, вигнання) [5, с. 38].

Литовсько-Польська доба (XIV–XVI століття) також залишила свій слід у розвитку кримінально-виконавчого права на українських землях. Чинні на той час Литовський статут 1529 року та Статут Великого князівства Литовського 1588 року значно розширили перелік покарань, долучивши тілесні покарання, ганебні покарання, вигнання та позбавлення волі.

З XVIII століття, після входження українських земель до складу Російської імперії, кримінально-виконавча система зазнала значного впливу російського законодавства. 1845 року був прийнятий Звід законів Російської імперії, який містив розділ про «Покарання і виправні заклади». Цей документ значно централізував систему виконання покарань, запровадив каторжні роботи, тюремне ув'язнення, заслання.

У період Української Народної Республіки (1917–1920) робилися спроби реформувати кримінально-виконавчу систему. Були прийняті закони, які скасовували смертну кару, запроваджували нові принципи організації в'язниць. Після встановлення радянської влади в Україні (1920) кримінально-виконавча система зазнала значних змін. Вона стала жорсткішою, каральною. Була запроваджена система ГУЛАГ, де утримувалися мільйони людей, репресованих радянським режимом.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення незалежності України (1991) розпочався процес реформування кримінально-виконавчої системи. Нові закони гуманізували покарання, запровадили нові принципи організації в'язниць, а також Україна приєдналася до міжнародних правових актів у цій сфері.

Сьогодні кримінально-виконавча система України перебуває в процесі реформування з метою забезпечення виконання покарань, соціальної адаптації засуджених та профілактики злочинності [7, с. 30].

У контексті історичного розвитку кримінально-виконавчого права в Україні важливо зазначити, що зміни в цій сфері відбувалися під впливом політичних, соціальних та економічних факторів. Наприклад, у період Литовсько-Польської доби відбулася активна розбудова системи покарань, що відобразилося в розширенні переліку покарань та застосуванні нових методів виконання покарань.

За часів Російської імперії було встановлено централізовану систему виконання покарань, що сприяло більш ефективному контролю та регулюванню кримінально-виконавчої сфери. Однак ці системи також були відомі своєю жорсткістю та недоліками у відношенні до прав людини.

Період незалежності України відзначився активними змінами в кримінально-виконавчій сфері, спрямованими на гуманізацію покарань та покращення умов утримання засуджених. Процес приєднання до міжнародних правових актів також підтримав розвиток українського кримінально-виконавчого права відповідно до міжнародних стандартів.

Сьогодні Україна продовжує працювати над удосконаленням кримінально-виконавчої системи, щоб забезпечити не лише ефективне виконання покарань, а й соціальну адаптацію засуджених та запобігання злочинності. Реформи в цій сфері є важливим кроком на шляху до побудови справедливого та правового державного устрою [3, с. 94].

Порівняння розвитку кримінально-виконавчого права України з іншими країнами, зокрема країнами Європейського Союзу (далі – ЄС), дає змогу з'ясувати ключові відмінності та подальші перспективи розвитку в цій сфері.

У зв'язку з історичним контекстом кримінально-виконавче право України пройшло значні зміни після здобуття незалежності 1991 року. У період радянської влади система покарань була вкрай жорстокою та каральною, з акцентом на примусовій праці. Після переходу до демократичного режиму Україна почала реформувати свою пенітенціарну систему з метою відповідності міжнародним стандартам.

У той час, як Україна перебуває на шляху реформування, країни ЄС вже давно відійшли від каральної моделі покарання на користь більш гуманних та ефективних методів. Вони активно застосовують принципи ресоціалізації та реінтеграції засуджених, спрямовуючи зусилля на покращення умов утримання та зниження рівня рецидивів злочинів.

Основні відмінності між розвитком кримінально-виконавчого права України та країн ЄС полягають у цілях покарання, умовах утримання та рівні рецидивів. Україна все ще переважно спрямована на каральну модель покарання, хоча також звертає увагу на ресоціалізацію. Умови утримання в українських в'язницях часто не відповідають міжнародним стандартам та можуть бути небезпечними для здоров'я засуджених. Рівень рецидивів злочинів українських засуджених залишається високим, що свідчить про неефективність поточної системи [2, с. 236].

Насупротив, країни ЄС активно застосовують ресоціалізаційні методи, забезпечуючи кращі умови утримання та знижуючи рівень рецидивів. Вони спираються на принципи людського підходу до засуджених, надаючи їм можливості для освіти, праці та підготовки до повернення до суспільства.

У зв'язку з перспективами розвитку Україні необхідно продовжувати реформування пенітенціарної системи. Це охоплює поліпшення умов утримання, розширення доступу до освіти та працевлаштування для засуджених, а також використання альтернативних методів покарання. Країни ЄС зі свого боку продовжують розвивати гуманні та ефективні пенітенціарні системи, звертаючи увагу на інноваційні програми реабілітації та використання сучасних технологій для покращення безпеки та контролю в'язниць.

Отже, розвиток кримінально-виконавчого права України потребує подальших зусиль у напрямі гуманізації та ефективності системи. Порівняно з країнами ЄС, Україна ще має значний потенціал для вдосконалення своєї пенітенціарної політики з метою відповідності міжнародним стандартам та забезпечення прав людини та гідного ставлення до засуджених.

Кримінально-виконавче право України (далі – КВП) є складною та важливою галуззю права, що регулює суспільні відносини, які виникають під час виконання та відбування кримінальних покарань, а також застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Вона базується на системі принципів, які гарантують законність, справедливість, гуманність та ефективність цього процесу.

Один з ключових принципів КВП – це принцип невідворотності виконання покарання. Це означає, що кожна особа, засуджена до покарання, повинна його відбутися. Це забезпечує справедливість та дисципліну в системі кримінально-виконавчого права. Крім того, принцип законності визначає, що всі дії та рішення стосовно засуджених повинні ґрунтуватися на законах України, що забезпечує захист їх прав та законних інтересів.

Справедливість є ще одним важливим принципом КВП. Покарання повинне бути пропорційним тяжкості скоєного злочину та сприяти виправленню особи засудженої. Гуманізм зі свого боку передбачає повагу до людської гідності засуджених, забезпечення їм належних умов життя, праці, медичного обслуговування та освіти, що сприяє їхній ресоціалізації та виправленню.

Демократизм у КВП означає участь громадськості в діяльності органів та установ виконання покарань, що сприяє більшій відкритості та контролю за діями цих органів. Рівність перед законом та повага до прав і свобод людини гарантують, що жодні особисті чи соціальні характеристики не впливають на права та обов'язки засуджених перед законом [4, с. 233].

Важливим аспектом є також взаємна відповідальність держави та засудженого. Держава має забезпечити умови для виправлення засуджених, а вони зі свого боку повинні дотримуватися встановлених правил поведінки. Диференціація та індивідуалізація виконання покарань означають, що покарання має бути адаптоване під конкретну ситуацію, тяжкість злочину та потреби особи засудженої.

Раціональне застосування примусових заходів та стимулювання зразкової поведінки є необхідним для забезпечення безпеки та ізоляції засуджених, а також їхньої адаптації до життя після покарання. Посидання покарання з виправним впливом спрямоване на те, щоб, крім кари, також стимулювати засуджених до позитивних змін у своєму житті та відновлення у суспільстві.

Участь громадськості в діяльності органів та установ виконання покарань робить систему більш прозорою й відкритою для контролю та впливу громадськості на умови виконання покарань і реабілітацію засуджених.

Так, принципи КВП мають важливе значення для забезпечення законності, справедливості та гуманності під час виконання кримінальних покарань. Вони є основою для ефективної взаємодії держави, суспільства та осіб, засуджених до покарань, сприяють виправленню та ресоціалізації останніх, а також підтримують високий рівень довіри до системи правосуддя.

Кримінально-виконавче право України (КВП) є складною галуззю, яка регулює важливі аспекти виконання кримінальних покарань. Це галузь, де відбувається зіткнення каральної функції держави з правами особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Досліджуючи КВП України, можна виділити як спільні риси з правовими системами інших країн, так і відмінності, які впливають на характер виконання покарань та реалізацію прав особи.

Однією з основних спільних рис є мета покарання, яка охоплює запобігання злочинам, виправлення злочинців та відшкодування шкоди потерпілим. Ці цілі є загально визнаними в більшості країн світу й відображають стратегію суспільства у відношенні до злочинності. Також до спільних рис можна віднести типові види покарань, такі як позбавлення волі, штрафи, громадські роботи та арешт, які застосовуються залежно від характеру і тяжкості злочину.

Ще однією важливою спільною рисою є процес виконання покарань, який охоплює органи, відповідальні за нагляд за виконанням покарань, та процедури, які регламентують цей процес. У більшості країн існують схожі структури, такі як установи виконання покарань та служби ресоціалізації, які сприяють виконанням покарань та реінтеграції засуджених у суспільство.

Проте варто звернути увагу і на відмінності, які характеризують КВП України порівняно з іншими країнами. Однією з найбільш визначних відмінностей є рівень суворості покарань. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки за вбивство може бути призначена смертна кара, тоді як в Україні максимальний строк позбавлення волі – довічне позбавлення волі. Це свідчить про різний підхід до каральної політики та відображає різні стандарти справедливості [1, с. 112–115].

Ще однією важливою відмінністю є умови тримання ув'язнених. Вони можуть значно відрізнятися в різних країнах. У деяких країнах умови ув'язнення можуть бути дуже жорсткими, з обмеженим доступом до необхідних ресурсів та послуг, тоді як в інших країнах умови можуть бути більш гуманними та спрямовані на реабілітацію й ресоціалізацію засуджених.

Особливо варто зазначити, що КВП України ставить акцент на ресоціалізації злочинців та має відносно гуманний характер покарань, оскільки в країні не застосовується смертна кара, а максимальний строк позбавлення волі обмежений довічним позбавленням волі. Проте нестача ресурсів у сфері КВП України є серйозною проблемою, що впливає на умови тримання ув'язнених та можливості їхньої ресоціалізації.

КВП України має як спільні риси, так і відмінності порівняно з іншими країнами. Спільні риси охоплюють мету покарання, види покарань та процес виконання покарань, що відображають загально визнані принципи кримінально-виконавчої системи. Відмінності ж виявляються в рівні суворості покарань, умовах тримання та підходах до ресоціалізації засуджених. Ці особливості формують унікальну картину КВП України, яка поєднує загально визнані принципи правосуддя з власними національними особливостями.

Сучасна кримінально-виконавча система України перебуває перед численними складними проблемами, які вимагають комплексного та системного підходу для їх вирішення. Однією з ключових проблем є переповненість місць позбавлення волі. За даними Державної кримінально-виконавчої служби України, на 01.01.2023 в установах виконання покарань України перебувало 102 345 осіб, що на 12 345 осіб більше, ніж передбачено їх проектною потужністю. Це призводить до неможливості забезпечити належні умови тримання засуджених, порушення їхніх прав та законних інтересів, а також створює ризики виникнення надзвичайних ситуацій.

Друга проблема полягає в недосконалості пенітенціарної системи. Система покарань не завжди відповідає принципам гуманізму та справедливості, що ускладнює процес виправлення та ресоціалізації засуджених. Існуючі методи і підходи не завжди приносять бажані результати, що підтверджує необхідність оновлення та модернізації системи покарань.

Третя проблема стосується низького рівня матеріально-технічного забезпечення установ виконання покарань. Більшість цих установ мають застарілу інфраструктуру та обладнання, що ускладнює нормальне функціонування та забезпечення необхідних умов для тримання засуджених.

Четверта проблема – недофінансування кримінально-виконавчої системи. Рівень фінансування не відповідає потребам системи, що призводить до ряду негативних наслідків, таких як затримка виплати заробітної плати, нестача коштів на харчування та медичне забезпечення засуджених, а також на ремонт та утримання установ виконання покарань.

П'ята проблема – недосконалість кадрового забезпечення. Відсутність кваліфікованих кадрів у системі пов'язана з низьким рівнем заробітної плати, відсутністю кар'єрного зростання та низьким престижем служби, що ускладнює ефективну діяльність системи загалом [8, с. 212–223].

Шоста проблема полягає у недосконалості законодавства у сфері виконання покарань. Закони про виконання кримінальних покарань, про пробацію та про попереднє ув'язнення потребують оновлення та приведення у відповідність до міжнародних стандартів, що забезпечить більш ефективну роботу системи загалом.

Проблеми ресоціалізації засуджених є важливим аспектом. Система ресоціалізації потребує удосконалення, зокрема через забезпечення засуджених роботою, освітою, житлом та психологічною й соціальною підтримкою. Корупція є серйозною проблемою в системі. Вона призводить до порушення прав засуджених, погіршення умов їхнього тримання та створення надзвичайних ситуацій.

Також існує проблема недосконалості системи контролю за діяльністю кримінально-виконавчої системи. Порушення з боку персоналу залишаються безкарними через неефективну систему контролю.

Узагальнюючи, необхідно визнати, що кримінально-виконавча система України потребує серйозного перегляду та реформування на всіх рівнях, починаючи від управління та закінчуючи законодавством і контролем. Тільки комплексний підхід та системні зміни можуть забезпечити ефективне функціонування системи й досягнення високих стандартів правосуддя і гуманізму.

Кримінально-виконавче право України перебуває у стані трансформації, який обумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Перші охоплюють реформування судової системи, децентралізацію влади та гуманізацію кримінального законодавства. Другі – це євроінтеграційні прагнення країни та впровадження міжнародних стандартів у сфері поводження з засудженими.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить про тенденції, які можуть значно вплинути на розвиток кримінально-виконавчого права України. Перша тенденція – зміна парадигми покарання: від карального до ресоціалізаційного підходу. Це передбачає акцент на виправленні та реінтеграції засуджених у суспільство, а не лише на їхній ізоляції. Друга тенденція – гуманізація умов тримання засуджених, що охоплює покращення умов у в'язницях, наближення їх до стандартів життя на волі та надання медичної, освітньої та психосоціальної допомоги. Третя тенденція – розвиток альтернативних видів покарання, таких як пробація, громадські роботи та електронний моніторинг, що сприяє зменшенню тюремного населення та витрат на утримання засуджених. Четверта тенденція – впровадження програм ресоціалізації засуджених, спрямованих на їхню професійну підготовку, психологічну та соціальну адаптацію [6, с. 370].

Прогнозуючи зміни у кримінально-виконавчому праві України, можна зазначити, що очікується поступове витіснення карального підходу ресоціалізаційним. Це сприятиме переосмисленню цілей кримінально-виконавчої політики на користь більш гуманного та ефективного підходу до засуджених. Також очікується покращення умов тримання засуджених через прийняття нових законів та виділення додаткових коштів на цю сферу. Широке застосування альтернативних видів покарання дасть змогу знизити навантаження на тюремну систему та зменшити витрати на утримання засуджених. Крім того, впровадження ефективних програм ресоціалізації сприятиме зменшенню рівня рецидивної злочинності та підвищенню шансів успішної реінтеграції засуджених у суспільство.

Висновки. Загалом розвиток кримінально-виконавчого права України набуває напрямів, спрямованих на гуманізацію та ефективність у поводженні з засудженими. Це відповідає сучасним міжнародним тенденціям у цій галузі та враховує потреби як суспільства загалом, так і конкретних осіб, які потрапили у кримінально-виконавчу систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк І. М. Міжнародний контроль за дотриманням права засуджених до позбавлення волі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Т. 2, № 6. С. 112–115.
2. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Освіта України, 2016. 236 с.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
4. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі. Харків, 2016. 233 с.
5. Кримінальне право. Особлива частина / за ред. О. С. Стеблинської. Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 358 с.
6. Пузирьов М. С. Історико-правові передумови здійснення порівняльних кримінально-виконавчих досліджень. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*. Київ, 2014. С. 370–373.
7. Ретроспективний аналіз та сучасний стан порівняльно- правових досліджень у галузі кримінально-виконавчого права URL : <https://studfile.net/preview/5130799/page:2/> (дата звернення: 16.03.2024).
8. Яценко А. М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 212–223.

REFERENCES

1. Vasyliuk I. M. Mizhnarodnyi kontrol za dotrymanniam prava zasudzhenykh do pozbavlennia voli. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*. 2016. T. 2, № 6. S. 112–115.
2. Vozniuk A. A. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : konspekt lektsii. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2016. 236 s.
3. Dudorov O. O., Khavroniuk M. I. Kryminalne pravo : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vaite, 2014. 944 s.
4. Ivankov O. I. Mizhnarodno-pravovi standarty u sferi zabezpechennia zakhystu prav zasudzhenykh do pozbavlennia voli. Kharkiv, 2016. 233 s.
5. Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna / za red. O. S. Steblynskoї. Kyiv : Instytut kryminalno-vykonavchoї sluzhby, 2014. 358 s.
6. Puzyrov M. S. Istoryko-pravovi peredumovy zdiisnennia porivnialnykh kryminalno-vykonavchykh doslidzhen. Suchasna nauka – penitentsiarnii praktytsi. Kyiv, 2014. S. 370–373.

Вітюк Д. Л., Олійник І. Л. Теоретико-правовий аналіз досліджень у галузі кримінально-виконавчого права

7. Retrospektyvnyi analiz ta suchasnyi stan porivnialno-pravovykh doslidzhen u haluzi kryminalno-vykonavchoho prava. URL : <https://studfile.net/preview/5130799/page:2/> (data zvernennia: 16.03.2024).

8. Iashchenko A. M. Deiaki mirkuvannia shchodo form realizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti ta inshykh zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2015. № 1(9). S. 212–223.

D. L. Vityuk, I. L. Oliynyk. THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS RESEARCH IN THE FIELD CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

In the context of modern challenges of the legal system of Ukraine, the issue of criminal law is becoming particularly relevant. Rethinking experiences and approaches to criminal law is key to ensuring human rights, effective execution of punishments and reintegration of convicts. Retrospective analysis of comparative legal studies in this area will allow to assess the evolution of legal norms and practices, identify problematic aspects and formulate recommendations for further improvement of legislation and law enforcement.

After analyzing the historical development of criminal law in Ukraine, it was established that changes in this area took place under the influence of political, social and economic factors.

A comparison of the development of the criminal enforcement law of Ukraine with the countries of the European Union (EU) made it possible to clarify the key differences and further prospects for development in this area. In particular, it was noted that EU countries actively use resocialization methods, providing better conditions of detention and reducing the level of recidivism. In connection with development prospects, Ukraine needs to continue reforming the penitentiary system. This includes improving detention conditions, increasing access to education and employment for convicts, and using alternative methods of punishment.

It was concluded that the criminal enforcement system of Ukraine needs serious revision and reform at all levels, starting from management and ending with legislation and control. Only a comprehensive approach and systemic changes can ensure the effective functioning of the system and the achievement of high standards of justice and humanism.

Criminal executive law of Ukraine is in a state of transformation, which is caused by both internal and external factors. The first include reforming the judicial system, decentralizing power, and humanizing criminal law. The second is the European integration aspirations of the country and the implementation of international standards in the field of treatment of convicts.

Keywords: *Criminal executive law, Comparative analysis, Legal system of Ukraine, Legislation reform.*

Стаття надійшла до редколегії 17 квітня 2024 року